

לשון חריפה וטיבה *

אליהו נגר

מן המפורסמות, כי החריפות והשנינות הן פנינת חן ברקמת השיח והשיג של חכמי התורה לדורותיהם. יחד עם זאת, הקורא בן ימינו נקלע למבוכה למקרא ביטויים וניסוחים חריפים, אשר נתפסים כזלזול כלפי מי שאליו מכוונים הדברים. מבוכה זו מקבלת ביטוי יפה בדבריו של הרב י' קטן, המציין כדברים האלה:

נדמה לי שבעניינים אלו כמו, ברבים אחרים, אי אפשר להימנע ממחשבה שלעיתים הלומד והקורא, חשים שאין שום פרופורציה בין החלק האמיתי שבויכוח לבין חומרת הדברים שנאמרים בעניינינו על גדולי ישראל וחריפותם: הטעם המר הנשאר בפיו ובלבו של הלומד והקורא, החייב בכבודם של שני הצדדים, ספק אם אינו חמור יותר מן האמת שאותה הוא רצה להדגיש כל אחד מהם. ואין בדברים האלו כמובן ביקורת לא על קדמוננו ולא על חכמים גדולים מחכמי זמננו, אלא נקודה למחשבה ואכמ"ל.¹

ואכן **הטעם המר ותחושת חוסר הפרופורציה**, ומצד שני **חובת הכבוד לשני הצדדים** המתנצחים זה עם זה, הם אשר מעוררים את הצורך לבחון סוגיה זו ולראות, כיצד התייחסו לעניין חכמי התורה עצמם. חשוב להדגיש: כי בדברים שלהלן אין מטרה לצדד בעמדה כזו או אחרת, אלא להציע את השיח והשיג שהתנהל ומתנהל בסוגיה זו בהתאם לעמדות החכמים שצוינו כל חכם בדרכו הוא. בראשית המאמר נציע מספר ביטויים לדוגמה, בהמשך נפנה את תשומת הלב לדעות של חכמים, אשר מהן עולה נימת הסתייגות מדרכי הבעה חריפים, ובצד זה נציע גישות אחדות אשר ביקשו למתן ולרכך דרך התנסחות זו.

דוגמות אחדות של ניסוחים חריפים:

- ❖ "א"ל לוי לרבי .. כמדומה אני שאין לו מה בקדקודו" (יבמות ט ע"א).
- ❖ "אמר רב ששת אמינא כי ניים ושכיב אמר להאי שמעתתא" (יבמות כד ע"ב).

* תודתי נתונה ליוסף פרחי, ולעורך הלשוני, אופיר קיסר, על הערותיהם המועילות.

1. הרב יואל קטן, המעיין, מד, תשס"ד, עמ' 90-91. הדברים נכתבו כביקורת על גירסה מוקדמת של מאמר זה, שהתפרסם במהדורה הראשונה של 'מסורה ליוסף'.

- ❖ רמב"ן על רש"י: "ואינו נכון" (בראשית טו טו); "והטעם הזה אינו יפה" (שם טז ג); "ואינו נכון בעיני" (שם יז ו).
- ❖ הרמב"ם על רבותיו: "דברים שאין ראוי לשומען" (הל' אישות ה טו).
- ❖ ר' יוסף קארו על המבי"ט: "עמל הוא בעיני לבטל הזמן ללכת בדרך זו שבררת, כי אין אלו אלא מעשה נערות ואיבוד זמן להתווכח עם המכחיש דברים גלויים". ובהמשך כתב:

כמה גדול כחך להתהלל במתת שקר, ותלעג ואין מכלים. וזה דרכך מימי קדם להעמיד העולה על רוחך נגד כל חכמי ישראל, לא בצדק ולא במשפט... רק כי אתה רוצה להתיהר בפני עמי הארץ להראות שאתה גדול מאיתי.

הסתייגות מתונה

להלן יוצעו דעות של חכמים שהביעו נימת הסתייגות מניסוח בוטה וחריף. אך בצד זה נדגיש, כי בחינה לעומק של נימת ההסתייגות מראה, כי אין המדובר בהסתייגות מוחלטת; לשון אחר: ההסתייגות אינה לעצם הניסוח החריף, אלא כלפי הנמען שהדברים כוונו אליו.

עמדתו של החיד"א

ר' חיים דוד אזולאי³ נדרש לעניין בזיקה לדבריו של היעב"ץ בספרו, מור וקציעה, אשר נקט לשון בוטה כלפי חכמי הראשונים וכלפי ר' יוסף קארו, וכך כתב: "אגב שטפיה נזדקר לפני הרב בש"ע בכאן טעות כפול...". ובהמשך ציין כי "והך טעותא הדרא וקפיתנהו לתלתא סבי דרי"ו ורשב"א נמי מטעא קטעו בהכי". טענת היעב"ץ היא, כי בדין שעמד לפני אותם חכמים נפלה טעות, וטעות זו לא השגיח בה אף ר' יוסף קארו. החכמים שיעב"ץ מייחס להם טעות הם חכמי הראשונים, והגדולים שבהם: רמב"ן, ר' ירוחם והרשב"א, ובדור מאוחר יותר – מרן הבית יוסף.

² הוא ר' משה בן ר' יוסף מטרנני. כידוע, מחלוקת גדולה פרצה בין מרן השו"ע לבין המבי"ט. המחלוקת נגעה בכמה עניינים הנוגעים לדרכי ההוראה ולגבי דינים מסוימים והוראות, שדנו השניים בעניינים שהובאו לפנייהם. היטיב לתאר ולפרט את מוקדי הוויכוח בפירוט רב ונרחב, מ' בניהו במאמרו המאלף: 'האסכולות של המבי"ט ושל מרן רבי יוסף קארו וההתכתשות ביניהן', אסופות, ג, עמ' ט-צח; והניף ידו שנית בספרו החשוב על ר' יוסף קארו 'יוסף בחירי', הוצאת יד הרב ניסים, תשנ"א. שם הרחיב והאריך גם בבירור מפעלו של מרן ור' משה בן רבי יוסף מטרנני.

³ ירושלים תפ"ד (1724) – ליוורנו ה"א תקס"ו (1806).

על דבריו אלו כותב החיד"א את הדברים הבאים: "ונבהלתי מראות ואשתומם כשעה מפני היד שנשתלחה⁴ לכתוב כך על גדולי עולם הרשב"א ורבינו ירוחם ומרן שאין חכמי הדור כדאים להיות תלמידיהם בחכמה וביראה תלת סמכי דקשוט וקדישי עליונין".⁵ מן האמור לעיל עולה, כי ההסתייגות נובעת, מכיוון שהלשון הבוטה כוונה כלפי הראשונים וכלפי גדולים, במידה שאינה ניתנת לשיעור ביחס לאחרונים. הוזה אומר, לא עצם השימוש בניסוח חריף ובוטה נשלל, אלא עצם הפנייתו כלפי חכמים מדורות ראשונים.⁶ כך גם עולה ממה שכתב החיד"א במקום אחר:⁷ "במחבר"ר [=במחזיק ברכה] ציערתי בעצמי על האחרונים אחרוני זמננו מפני היד שנשתלחה לכתוב דברים קשים על הראשונים ע"ש". גם כאן נוכל לשים לב, כי עיקר מורת הרוח מסגנון בוטה נשמעת על רקע התפיסה של ירידת הדורות, כלומר, הצורך בלשון ענווה נובעת בשל הפער הקיים בין דורות ראשונים לדורות האחרונים, ולכן עיקר ביקורתו של החיד"א מכוונת דווקא כלפי אחרוני האחרונים, הכותבים בבוטות כלפי הראשונים.⁸ בהמשך דבריו, מדגים החיד"א את העניין על ידי ניסוח זהיר ומופלג, שנקטו הרמב"ן ור' יוסף קארו כלפי חכמים מדורות קודמים.

ופוק חזי מ"ש מרן בבית יוסף סי קיב, על הטור שכתב על הרשב"א ואין נראה כן מן הירושלמי הזה או ראהו ונעלמה ידיעתו ממנו שאלו ידעו ונזכר ממנו לא ה' כותב כן וזה דבר שלא ניתן ליחשב בכך מאן דנהירין ליה שבילי דרקיעי ע"ש. ואם מרן כתב כן על רבנו בעל הטור שהיה בזמן הרשב"א או סמוך ממש אנו יתמי דיתמי מה נענה ומה נאמר. ועוד ראיתי לאריא דבי עילאי מתיל הרמב"ן ז"ל בחידושו לכתובות שכתב בקונטרס אחרון דף ע"ה ע"ב מהס' ביום הלחמו מלחמתה של תורה כתב וז"ל: 'ואעפ"י שאין זה מחזור אנו נותנים ראשנו תחת כפות רגלי הראשונים ז"ל

⁴ על דרך האמור: "מפני היד שנשתלחה במקדשך"; ייתכן שהחיד"א רומז לדרשה במסכת שבת נה ע"א, שם הובאו דברי רב יוסף: "אל תקרי מקדשי אלא מקודשי, אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו".

⁵ החיד"א ספר מחזיק ברכה, סימן קע.

⁶ על סוגיה זו דן בהרחבה א' מלמד בספרו **על כתפי ענקים – תולדות הפולמוס בין אחרונים לראשונים בהגות היהודית בימי הביניים ובראשית העדת החדשה**, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ד; י' תא שמע, "הלכה כבתראי: בחינות היסטוריות של כלל משפטי", **שנתון המשפט העברי** ו/ז תשל"ט-תש"מ, עמ' 405-423. וראה תגובתו של שי עקביא וזנר, "הלכה כבתראי: עיון מחודש", **שנתון המשפט העברי**, כ, תשנ"ה-תשנ"ז, עמ' 151-167.

⁷ שו"ת חיים שאל, ח"ב סי' לה, אות עד.

⁸ מה שעשוי לאשש ביתר שאת הנחה זו הוא יחסו המופלג של החיד"א אל הראשונים, שבאה לביטוי במה שכתב בספרו **שם הגדולים**: "זה הכלל למעיין בדורות אלו כי מלאה הארץ ספרי רבוותא בתראי וכמעט לא הניחו מקום, ואם יעיין בדברי הראשונים והמחברים הקדמונים ובחדושי הראשונים אשר בחסד עליון נדפסו מהם בדורות אלו ודאי על הרוב ימצא די השיב לפלפולי האחרונים ובאמת שצריכה חיפוש מחיפוש בדברי הראשונים והן גופי תורה טובה. צפרנן של ראשונים ובמאמר קדישין הוזהירין" (**שם הגדולים**, חלק ב, מערכת ספרים אות טז).

עכ"ל. וחרדה גדולה ילבש המעין בראותו דברי הרמב"ן הללו אשר ישב לחוף ימים ים הבבלי וירושלמי כמאן דמנח בכיסתיה אחד המיוחד משתו יגורו אליו ובמקום גדולתו למדנו יקר תפארת מעלת הראשונים ומי שיש לו לב ישא כמה וכמה ק"ו בעצמו ודי בזה.⁹

לכאורה, קילוס זה שמרעיף החיד"א אינו מחוור כלל וכלל, שכן הרמב"ן נוקט ביטויים חריפים ביותר כלפי חכמים קודמים. כך למשל, נקט הרמב"ן כנגד הראב"ע (שקדם לו בזמן) ביטוי חריף: **"זהב רותח יוצק אל גרונו"**.¹⁰ בתלמוד הבבלי ביטוי זה מתייחס לנבוכדנאצר,¹¹ וללא ספק, הקשר זה לא נעלם מהרמב"ן. ייתכן שהדברים מתייחסים רק למישור ההלכתי, וזאת בשל החשש מפני זלזול בפסיקה של החכמים ומנהיגי הקהל. נקודה זו מוטעמת יפה בדברים העולים משו"ת **שבט הלוי**, שנדון בו בהמשך.

ר' יוסף בן חיים

בהקדמה לשו"ת **רב פעלים**, סוקר הרב יוסף בן חיים¹² דרכי תגובה של חכמים, כאשר הם נדרשים להשיב על שאלות:¹³ בין השאר הוא מתייחס לסגנון כתיבה חריף ובוטה, ולדבריו, כתיבה בוטה קשורה במידה מסוימת **למודעותו העצמית הגבוהה** של הכותב בדבר חכמתו על פני האחרים, כדלהלן:

ויש מפני שרואין חריפותם ובקיאותם כי רבה היא, והמה חכמים גדולים בעיניהם, ידברו קשות נגד חכמי הדור שקדמו להם, ויחשבום לטועים ויחליטו בדעתם ההשגה, עד שברור להם שאין לקושייתם תשובה. ובאמת מנהג זה אשר נוהגים בו הוא טעות ואינו נכון.

הרב בן חיים מוסיף ומטעים, כי בכתיבה מסוג זה פועל מנגנון, שההשגחה האלוהית חושפת את הטעות, ואף מביאה לידי כך, שיידחו דברי המשיג, ודבריו שיחס לאחרים, עשויים לחזור כלפי עצמו. הוא מדגים זאת באמצעות השגות הראב"ד, ובאמצעות הניסוחים הבוטים שיצאו מעטו של מהרש"ל.

⁹ שם הגדולים, שם, שם.

¹⁰ רמב"ן, **פירוש התורה**, בראשית, פרשת ויגש. ריכוז יחסו של הרמב"ן לראב"ע מופיע בספרו של **אברהם ליפשיץ**, **פרקי עיון במשנת הראב"ע**, ירושלים תשמ"ב, עמ' יח-צב. ניסיון לברר את טיב ביקורתו של הרמב"ן כלפי הראב"ע, ראה אצל חיים ראובן רבינוביץ, **'הרמב"ן ויחסו אל פירושו של אבן עזרא'** בתוך: **זר לגבורות – קובץ מחקרים לכבוד נשיא המדינה ר' זלמן שז"ר**, ירושלים 1973, עמ' 631-637.

¹¹ בבלי, מסכת סנהדרין צב ע"ב, ושם רש"י מצ"ל, כי זהב רותח הוא לשון עדינה.

¹² בגדד ה"א תקצ"ה (?1835) – ה"א תרס"ט (1909).

¹³ בהקדמה זו דן צ' זהר, **'היצירה ההלכתית של חכמי בבל (עיראק) בעת החדשה'**, פעמים 86-87 (תשס"א), עמ' 4-50.

לעניין הראשון הוא כותב כדלהלן:

ראו מי לנו גדול מרבינו הראב"ד בתורה וביראה, אשר השיג על רבנו הגדול הרמב"ם ז"ל כמה השגות, וזלזל בכבודו ולא היה חשוב בעיניו, וסוף דבר מה עלתה לו, שבאו חכמי הדור אחריו וקימו דברי הרמב"ם, ותרצו כל אותם ההשגות אשר עליו, וכבוד הרמב"ם הולך וגדול בעיני כל חכמי הדורות, ועלה על כבוד רבינו הראב"ד ז"ל עשר ידות בעוה"ז, ומה' היה לו כבוד זה דשמעתיה מתבררן בעלמא דור אחר דור, אליו ישמעון, וכל העולם עונין אחר ספר משנה תורה מקודש מקודש.¹⁴

וכך לעניין מה שציין מהרש"ל:

הביטו וראו בדרך זה, מה שקרה שגיאה ומכשול לחכם גדול בדורו, הוא הגאון רש"ל ז"ל, בשו"ת סי' צח, שהטיח דברים נגד מאור עולם רשב"י ע"ה, אשר הכריזה בת קול זה האיש מרעיש הארץ מרגיז ממלכות, והגאון ההוא חשבו כאלו הוא אחד מחכמי הדור שלו, שיהי עומד וצווח שכתב: "ואם היה רשב"י עומד לפנינו וצווח לשנות המנהג שנהגו הקדמונים, לא אשגחנן ביה, כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו ע"כ יע"ש" וכל הרואה פליטת הקולמוס שפלט מאצבעות הגאון הנז' נבהל מראות, ומרתע כוליה גופיה וגרם לו כל זה, מפני שראה את עצמו ולא ראה מה למעלה ממנו.¹⁵ אשר דבר בו מי הוא, וחשב שיעור גלגל חמה הזורח על כל העולם כולו, כאשר תחזינה עין האדם אשר בארץ התחתונה לשיעור ככר לחם, ועם היות הגאון הנז' בקי בחדרי כל התלמוד שכח במחילת כבודו מאמר התלמוד שאמרו: "אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם ואם ראשונים כבני אדם אני כחמורים" דפרשו בו המפרשים כוונה פשטית, לומר אם נשער כבוד הראשונים בעינינו כמלאכים, אז אנחנו חשובין כבני אדם שיודעין לשער כבוד ראשונים, אבל אם אנחנו נדמה כבוד הראשונים בעינינו כערך בני אדם, אז אנחנו נחשבין כחמורים שאין בהם דעת להבחין. איך שיהיה הנה בוודאי לעת כזאת, אדונינו רשב"י מחל לו בג"ע.

לכאורה, קשה למצוא קשר בין ההסתייגות של הרב יוסף בן חיים לבין ההדגמה של העניין באמצעות דמויות, כגון הראב"ד והרש"ל, ואף נראה, כי הדברים אינם מתיישבים כלל עם דברי הרב יוסף בן חיים עצמם מפני הסיבות הבאות:

¹⁴ שו"ת רב פעלים, פתיחה.

¹⁵ שם.

- א.** הראב"ד, היה בן דורו של הרמב"ם, ואף גדול ממנו בגיל ובשנים. ואם כן לא שייך כאן כלל להכניס את זה בגדר של אחרונים אל מול ראשונים. זאת ועוד, קשה יהיה לומר, כי הראב"ד כתב את מה שכתב מתוך יהירות וכיוצא בזה.
- ב.** נוסף לכך, הרב יוסף בן חיים כותב, כי כאשר ההשגה נכתבת בדרך של משא ומתן הלכתי, אזי אין כל בעיה בעצם ההשגה, והרי השגתו של הרש"ל עונה כדבעי על קריטריון זה.
- ג.** ועוד, הביטוי שנקט הרש"ל מיוסד על דברי התלמוד, ואף הביטוי שנקט הרש"ל אינו מפרי רוחו. ביטוי זה ידוע מהתלמוד, והוא מתייחס לדחייה אפילו מפי יהושע בן נון.¹⁶
- ד.** הרב יוסף בן חיים עצמו מביע הסתייגות מכתובה בסגנון ענווה, כשאינו משקף את ההכרה של הכותב.

יש דרכו לדבר בתחילת תשובתו התנצלות לפתיחת פיו, והעברת קולמוסו באותה תשובה אשר משיב לשואליו, ומדבר במענה לשונו בדברי ענוה ושפלות שמשפיל עצמו למאוד, ויש שנחדל מלדבר דברים כאלה, אלא בראשית מאמר פותח יד בתשובה, ולא ברמות רוחא עביד הכי, אלא טעמו ונימוקו עמו דקמי שמייא גלייא, וממ"נ אם הוא עניו ושפל באמת בפ"ע למה יפרסם ענוה שלו, ואם באמת אינו עניו ושפל בפ"ע, ורק היד כותבת דברי ענוה אלו, הנה זה עון פלילי להתעטף בטלית שאינה שלו, ואין לך גאווה גדולה מזו יושבת בצפוני הלב וחרושה על לוח לבו.

הנה כי כן, לפתח כתיבת ההשגות חטאת רובץ, ובכל דרך כתיבה ניתן להטיל רבב, ואם כן מתעוררת השאלה, מה הטעם בכל ההסתייגות מהלשון החריפה של הראב"ד והרש"ל; שפן נוכל לומר, כי כך היא דרך כתיבתם, לכתוב את אשר בלבבם ללא משוא פנים. ייתכן שמטרת הרב י' בן חיים לעצב דפוסי כתיבה בעלי אופי מרוכך ודבריו בעצם אינם מתייחסים אל דורות העבר, אלא נועדו לעצב את הגישה המרוככת מעתה ואילך. לשם כך נוקט הרב י' בן חיים דוגמות מהראב"ד והרש"ל, וזאת לא על מנת למתוח ולבקר אותן, אלא כדי ללמוד בדרך קל וחומר על הנחיצות והחשיבות של סיגול דרכי כתיבה מאופקים מכאן ואילך. וכך היא הצעת הדברים: הנחת היסוד שעל בסיסה נכתבים דבריו של הרב י' חיים היא, כי אין ספק, בדבר מניעיהם הטהורים של הראב"ד והרש"ל, ואף אין ערוך להם לא בחכמתם ולא ביראתם. והנה, למרות כל יראתם, חכמתם וגדולתם, הייתה הקפדה מצד ההשגחה על ההשגות שכתבו, ועל אחת כמה וכמה כאשר מדובר בדורות האחרונים, אשר לפי התפיסה של ירידת הדורות נמצאים הרבה רחוקים מהם הן בחכמה והן ביראה. נמצא, כי דמות הראב"ד והרש"ל שהוזכרו לא ללמד על עצמן באו אלא על אחרים.

¹⁶ ראה סנהדרין קז ע"א.

הרב שמואל הלוי וזנר

בשו"ת **שבט הלוי** התייחס הרב וזנר¹⁷ לעניין, מי שכתב על הרמ"א כי: "האמת ניתנת להאמר שכמעט רוב הדברים בהג"ה אינם עניני הלכה יסודיים כל כך ובדרך כלל אינם אלא ע"פ מנהגים מקומיים בארצות אשכנז". על עניין זה משיב הרב וזנר כדלהלן:

בס"ד. כבוד ידידינו הה"ג בנש"ק ר' יוסף וכו' שליט"א אחדשה"ט באהבה. אשר הציע כב' לפני למחות נגד רב מפורסם... באמת לולא שכ' כב' שהכותב הוא רב מפורסם, לא הייתי מאמין שנמצא אפילו בדורנו הירוד בעוה"ר מי שמכנה עצמו רב צורב ות"ח לכתוב דברים יורדים חדרי בטן על רבן של ישראל רבינו הרמ"א שזה ארבע מאות שנה נתקבלו פסקיו והלכותיו כהלכות בית הלל אחרי שיצא הבת קול.¹⁸

ראוי לשים לב, ההסתייגות בעיקרה נובעת בשל העובדה, שמדובר בדמות שזה קרוב לארבע מאות שנים נחשבת לדמות סמכותית; כלומר, ההסתייגות אינה מעצם הביקורת, אלא מחמת העיקרון של גדולת החכם שכלפיו כוונה ההשגה. המגמה של ההסתייגות מלשונות בוטים כלפי חכמים קודמים מונעת בשל החשש מפני קוראים, שאינם יודעים להבחין בין עיקר לטפל, ואשר בטעות עלולים לשאוב השראה לזלזול בחכמים מן הלשון הבוטה שלפניהם. היסוד לחשש זה מושתת על התופעה, שלפיה בני אדם מייחסים משקל רב לאות הכתובה ללא הפעלת כלי בקרה לבחון את הדברים, כדלהלן:

ולא היה כדאי להשיב על הדברים הנ"ל לולא שידענא שחיים אנו בדור שמדפיסים יחד באין מבדיל קודש וחול, טהור ולא טהור, ובפרט הנערים מתפעלים מכל דבר נדפס והדור העני הזה לא קבל המסורה שלו מפי מעתיקי שמועה אמיתיים ויש חשש שיטילו דופי ח"ו במנהיגי עולם, ע"כ יצאנו מגדרינו לכבוד תורת משה אמת של הרמ"א ז"ל ולכבוד יסודי הוראה אשר בית ישראל נשען עליהם.¹⁹

ריכוך הביטויים

להלן נביא התייחסותם של חכמים אשר ביקשו להתייחס לביטויים מסוימים ולהפיג את טעמם החריף, בכך שהסבירו, כי אין להתייחס למשמעות הפשוטה העולה מן הביטויים, אלא יש לדלות מתוכן משמעות חיובית, שאינה כפי הפשט הנגלה. או, כמובן, יש להתייחס אל הקשר, למשל, כאשר הדברים נאמרים בדרך יחסית ידידות בין רב לתלמיד.

¹⁷ נולד בווינה תרע"ד (1914).

¹⁸ שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' א.

¹⁹ שם.

עמדתו של ר' חיים בכרך

ר' חיים בכרך²⁰ נשאל²¹ אודות דברי הכתוב: "דברי חכמים בנחת נשמעים", ודברי המשנה: "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך". למעשה השאלה היא: הכיצד ייתכן, שאנו מוצאים דברי קנטור וזלזול בתלמוד מצד חכמים איש כלפי רעהו? ר' ח' בכרך מעלה מספר טעמים להסביר את העניין:

א. יש דברים הנאמרים בין רב לתלמיד ומבחינה זאת אין קושי, כדלהלן: "שמותר לרב להוכיח לתלמידו בדברים קשים כדי לזרזם שיענו וישגוהו וישמרו מן הטעות והשגיאה...". כלומר, הביטויים אינם משקפים זלזול, אלא אמצעי פדגוגי, שמפעיל הרב לצורך חידוד התלמיד ולקידומו במעלות התורה והיראה.²²

ב. לשון שבח: ר' ח' בכרך ער לעובדה, כי בתלמוד ניתן למצוא ביטויים חריפים, גם מחוץ למסגרת של רב ותלמידו. לפיכך הוא מעלה טעם אחר נוסף, לפיו ביטויים מסוג זה יש להבינם שלא כפשוטם. אדרבא, פרשנות ראויה תלמד, כי במובנם הפנימי ביטויים אלו הם שבח. לדוגמה: הביטוי "כי ניים ושכיב", המופיע לעיל. בעל ה"חוות יאיר" מסביר, כי ביטוי זה הוא "רק שבח גדול ומופלג". ישאל השואל: ביטוי המציין, כי אומר הדברים אמרם בעת שינה, הכיצד ייחשב לביטוי שבח? ולמען הסר ספק, מטעים ר' ח' בכרך, "שלפי מעלתו ומדרגתו של רב אי אפשר לומר עליו שטעה בטעות כזה",²³ אם לא שאמרו "כי ניים ושכיב". מדבריו אנו למדים, כי הנוקט ביטוי "כי ניים ושכיב" מתכווין הערכה גדולה לבעל הפלוגתא, ולכן לא ייתכן לומר עליו שיכול הוא לטעות, ואם בכל זאת יש למצוא טעות בדבריו, הרי זה אפשרי רק אם נניח כי הדברים נאמרו מתוך שינה.

ג. דרך מליצה ובדיחה:²⁴ יש המסבירים את לשונות חכמים העולה מהן נימה של קנטור וזלזול, בכך שהם נאמרו על דרך המליצה והבדיחה. ר' ח' בכרך מציין את הביטוי

²⁰ לייפציג ה"א שצ"ח (1638) – ה"א תס"ב (1702).

²¹ שו"ת חוות יאיר, סי' קנב.

²² ככל הנראה, כוונתו לאמור במסכת כתובות קג ע"ב. זרוק מרה בתלמידים. הרמב"ם פסק בהלכות תלמוד תורה ד, ו-ז: "הרב שלמד ולא הבינו התלמידים, לא יכעוס עליהן וירגז, אלא שונה הדבר אפילו כמה פעמים... אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה... חייב לרגז עליהן ולהכלימם בדברים כדי להדדן, ובענין זה אמרו חכמים, "זרוק מרה בתלמידים" (ההדגשות שלי, א"נ).

²³ יש לשים לב, שמלשוננו של ר' ח' בכרך עולה, כי הוא אינו שולל לחלוטין את האפשרות של טעות גם לגבי חכמי התלמוד. ונקודה זו תובלט היטב בשו"ת אחר שלו, שו"ת חוט המשולש שיצוין בהמשך. בעניין דידן ההגנה של ר' ח' בכרך, אינה מתייחסת לעצם אפשרות הטעות, אלא על תדירות הטעות אצל החכמים החולקים בינם לבין עצמם ועל האופן, שבו מבטאים את הטעות.

²⁴ כך נכתב, ונראה שצריך להיות בדיחה, אך השארתי זאת כפי שנכתב.

"אדאכלת כפנייתא בבל",²⁵ והכוונה כי בעל הפלוגתא לא ירד לסוף דעת המשנה, כלומר, לא עיין כדבעי. האופן להביע עניין זה נעשה על ידי דימוי לאכילת תמרים לא בשלות.

עמדתו של השל"ה

ר' ישעיהו הורוויץ²⁶ בספרו "שני לוחות הברית" מתייחס לעניין זה, ומוצא לנכון לקבוע, כי יש לפרש את הדברים על הצד החיובי ביותר ולחפש מהי נקודת החיוב שבדבר: "דע כי צריך לפרש להיות דבר טוב יוצא מהדיבור הזה, או להיפך הדבר על העניין אחר הבא לטעות". השל"ה אף מעיד על עצמו, שנקט יזמה אישית לפרש ביטויים קשים בדרך חיובית ועלה בידו הדבר: "ומימי טרחתי תודה לאל כשמצאתי כן בגמרא, לפרש על דבר טוב, ועלתה בידי. והכל לפי העניין אשר מוזכר דבר זה שם". השל"ה מציין דוגמה של ביטוי המכיל במשמעותו הראשונית נימה פוגעת ומזלזלת, ואשר לטעמו, באמצעות פרשנות נכונה ניתן לדלות מביטוי זה משמעות חיובית. הביטוי האמור מתייחס לדברי חז"ל על בניו של עלי הכהן, אשר נקטו כלפיהם את הביטוי הבא: "משום דממולאי קא אתיתו", וכוונת הדברים, כי בני עלי הם אומללים. השל"ה מציין, כי על אף נימת הזלזול החריפה העולה מביטוי זה, מכל מקום, אין זה כפי הנראה במבט ראשון. לדעתו, דרך הפרשנות הראויה לבחינת ביטויים כגון אלו היא לפרשם בדרך של חכמה ומוסר.

מה שאמר "משום דממולאי קאתיתו" לא אמר על דרך זילזול חס ושלום, אלא דרך חכמה ומוסר, והוא על דרך שאמרו רז"ל על בית עלי (ראש השנה יח א) בזבח ובמנחה לא יכופר אבל בתורה ובגמילות חסדים יכופר. ועל כן הוכיחו: מאחר שבאתם ממולאי, צריך אתם להתבונן בתורה ביתר שאת שלא יהא דברים מולאים, ובזה תתכפר.

אם כן, כוונת החכמים בשימוש ביטוי חריף מעין זה נועדה למטרה חיובית, ורצונם לומר לבעלי הפלוגתא, שעליהם להתבונן בתורה ולעשות גמילות חסדים. כפי שראינו, השל"ה מגיע לפרשנות זו בהתבססו על דברי חכמים במקום אחר, שבו נכתב, כי ה' נשבע שבני עלי ימותו אנשים צעירים. עם זאת, הדרך לגבור על גזרה רעה זו תושג ע"י עיסוק בתורה

²⁵ הדברים נאמרו בזיקה למשנה במסכת בבא בתרא ז:ד, בעניין אופן החלוקה, כאשר קונים חצי מחלקת אדמה. וכך נכתב שם במשנה: כי האומר לחבירו שהוא מוכר לו חצי שדה, אזי יש צורך להעריך את שווייה של הקרקע ובהתאם להערכה לחלק את הזכויות בשטח. בבבלי (בבא בתרא, קז ע"ב) נאמר בשם ר' יוחנן: כי הקונה ידו על התחנתו, ולפיכך בחלוקת השטח הוא יקבל את החלק הכחוש והגרוע שבשטח. ר' חייא בר אבא אמר לר' יוחנן, כי אנו מעריכים בשווה את השטח, ולפיכך אין מקום לומר כי יד הלוקח על התחנתו. בתגובה לכך העיר לו ר' יוחנן: "אדאכלת אפניא בבל", ושם פירש רש"י על אתר: "כי כפנייתא הם תמרים שבבל". והכוונה היא, שהיה אוכל תמרים, כלומר, היה מעדן את עצמו, ולפיכך לא היה עוסק בתורה. ר' ח' בכרך מסביר זאת בצורה שונה.

²⁶ פראג ה"א ש"ח (1558) – צפת ה"א ש"ח (1628).

ובגמילות חסדים. לכן ההשוואה לבני עלי אינה בדרך זלזול, אלא היא בעצם הדרכה לפעילות המוסרית הנדרשת כדי להציל מפני תוצאות שליליות הנגרמות בשל רפיון בעסק התורה. השל"ה מסתפק בדוגמה אחת, אך, ככל הנראה, דוגמה זו היא בבחינת "החלק יעיד על השלם", ויש להפנים את הדברים וליישמם במקומות אחרים, "וכל כהאי גוונא ישמע חכם ויוסף לקח".

צידוד בעניין – הרב עובדיה יוסף

בהקדמתו לספר "יביע אומר" עומד הרב ע' יוסף²⁷ בהרחבה רבה על שיטות הלימוד של התורה, וכן עוסק גם בעניין היכולת והאפשרות לחלוק על חכמים בדרך הכרעת המסקנה ההלכתית, ושאין בכך כל איסור או זילות. הוא אף מוצא לנכון להתייחס לדרכי סגנון ההשגה, כאשר מוצאים לנכון לחלוק על דעה או שיטה בהלכה.

ובאמת שאף על פי שהורשינו לחלוק על דברי הפוסקים האחרונים כשיש לנו ראיות נכונות והכרעות מיוסדות על אדני פז, מכל מקום צריכים אנו לשלוט ברוחנו לדבר בענוה ובחזקת קודש ובהכנעה יתירה. וכמ"ש בירושלמי כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה את בעל השמועה כאילו עומד כנגדו.²⁸

כיד הבקיאות הטובה עליו מציין הרב ע' יוסף שפע מקורות לעניין זה, וככלות הכל הוא עובר לדברי התנצלות באם ימצא בדבריו השגה חריפה כלפי חכמים ואלו דבריו:

ועל כן אם המצא ימצא באחד מספרי אשר חיברתי עד הנה, ואשר אני עתיד לחבר בעזרת ה' יתברך ביטויים קשים או סגנון חריף כלפי חד מרבנותא קמאי או בתראי, הוא פליטת הקולמוס שלא מדעת הבעלים, והריני מבטל בזה ביטול גמור ושלם. והריני מגלה דעתי ומחשבתי שכל מחשבה ודיבור שאחשוב ואדבר ואכתוב, שהם נגד רצון השי"ת ורצון יראיו הרי הם בטלים ומבוטלים כחרס הנשבר, באופן שכל כוונתינו ורצוננו בחיבורים שחיברתי ואחבר בע"ה ובלמודינו בעל פה הוא הכל לעשות נחת רוח לפני השי"ת בלי שום פניה זרה ומחשבה פסולה.

לכאורה, מה הטעם במסירת **מודעא** זו? הרי הביטויים עומדים ונשארים, ומה תועלת יש בהכרזה, כי הביטויים לא נכתבו מתוך מניע של זלזול וכיוצא בזה? אך בוודאי המטרה היא לא לשלול את עצם ההתנסחות החריפה, אלא הדברים מופנים כלפי מי שאינו מכיר בטיב

²⁷ בגדד ה"א תר"פ (1920).

²⁸ שו"ת יביע אומר, חלק א, או"ח, סי' א (ג).

השקלא והטריא והשיח והשיג ההלכתי, וימצא לנכון לדחות את הדברים רק מחמת כך שנמצא ביטוי חריף כזה או אחר, ולא על בסיס בחינה מהותית של הדברים. לשם כך באה הכרזת מודעה זו. דברים אלו אינם עניין של מה בכך, וכידוע בדידיה של הרב ע' יוסף הווה עובדא, והיו שביקשו להיתלות בסגנון כתיבתו על מנת להשפיע על טיב הכרעתו ההלכתית.

נקודה זו מתבארת באר היטב לאור מה שכתב בדחותו את דברי הבן איש חי, כאשר דחה את הדברים בכך שנקט את הביטוי לפיו הבן איש חי: "לא נגע ולא פגע".²⁹ על ביטוי זה קמו עוררין, והיו מי שהציגו את הדברים כפגיעה ברב י' בן חיים. הרב ע' יוסף נפגע עמוקות ממה שיחסו לו, וראה בכך עלילת זדון החוטאת לאמת, ובתגובתו אף הראה בבירור, כי דרך התבטאות זו היא דרך מוכרת וידועה לכל מי שהעיון בספרות הפוסקים היא לחם חוקו ונשמת אפו: "**הנה תואנה מצאו והלב יודע אם לעקל או לעקלקלות. והנה מליצה זו לקוחה מן הספרים שרגילים להשתמש בה**".³⁰

הרב ע' יוסף מציין על אתר שורה של פוסקים שנקטו כלפי חכמים אחרים לשון זו. הוא לא מסתפק בהבהרה זו, אלא אף הודף כל צד של טענה העשויה לעלות; כך, למשל, ניתן יהיה לטעון, כי המקורות שציין בדבר ההיתר לנקוט בביטויים מעין אלו רק כלפי חכמים עם בני דורם בלבד, ואין זה מקנה היתר לחכם מדור אחרון לנקוט בלשון מסוג זה כלפי חכם מדורות קודמים, גם טענה זו נדחית על יסוד דוגמות, שלא כך הוא מנהג הפוסקים דור אחר דור:

ואם יאמר שהבית דינו של שלמה והרב ויען אברהם כתבו כן רק על רבני דורם, משא"כ בנידון דידן שהרב גדול כבודו, הנה כמו כן כתב הגרי"ח גופיה לגבי הגאון רח"פ, שהיה גאון עוז ומפורסם ג"כ בתורה. **ואם נפשכם לעשות חילוקים, עיקר הדברים נראים שעלילות ברשע להתעולל הם.** ואט גרע היאי לישנא מלישנא דטעה או שגה וכיו"ב, ואפילו הכי אשכחן לרבתינו הראשונים ואחרונים שהשתמשו בלשון זה על קודמיהם. ומהם בבית יוסף על הרשב"ש. וע' חוט השני שאין שום קפידא בזה כי כל בשר עלול לטעות...³¹

הרב ע' יוסף אינו מקבל גם הטענה, כי גילויים חריפים עשויים להטעות את עמי הארץ, וזאת בשל העובדה כי כל מה שנכתב על גבי ספר, אינו נחשב כגילוי לפני עמי הארץ, וכמובן הנחת היסוד היא, שבדרך כלל עמי הארץ בהיותם כך, אינם נכנסים לעומק העיון, ואם כן חשש זה אינו כלום. עם זאת, מעיר הרב ע' יוסף, כי העובדה שהמונים יצאו

²⁹ הליכות עולם, הערות והארות על הספר בן איש חי, כרך א, מ, ירושלים תשנ"ח, עמ' ה-ט.

³⁰ הליכות עולם, שם, שם.

³¹ הליכות עולם, שם, שם (הדגשות שלי, א"נ).

נזעמים כלפיו, אין זה מחמת שלמדו ועיינו בדבריו, אלא מכיוון שיש שהלכו ואמרו את הדברים לפני עמי הארץ תוך הסבת תשומת הלב לעצם הביטוי החריף, ולא מתוך ליבון ובירור לגופו של עניין לגבי ההלכה שעמדה על הפרק.

ומה שאומר שיש קפידא לפני עמי הארץ לומר כן, הנה מה שנכתב בספר לא חשיב נאמר לפני עמי הארץ, וכמ"ש הגר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (סי' קלו). וספרי הקטן הזה אינו לעמי הארץ ועשיתם חילול ה' בסיועכם לדבר עבירה את הבבלאי טיפשאי הללו ונהגתם כמו שאמרו בגמרא תלמידי חכמים שבבל מחבלים זה לזה בהלכה וכו" ע"ש.³² ומי הרשה לעמי הארץ (ומהם גם תלמידי, שלימדתי תורה וחייבים בכבודי) ליכנס בתגר זה, זולת בראותם שאף אתם נהפכתם לרודפים.

עמדת הרב משה הלוי

בהקדמתו לספרו, שו"ת "תפלה למשה", עומד הרב מ' הלוי, הידוע בנטייה להקלה, על החשיבות שבחידושי תורה ועל דרכי ההוראה שלו. בין היתר הוא מתייחס לביקורות, שהוטחו כלפיו בדרכי ניסוח דבריו עם חכמי ההלכה, שהוא דוחה אותם במהלך עיונו. הרב מ' הלוי מציין מקורות אשר מהם ניתן ללמוד, כי מזרכה של תורה אין כל מניעה כלשהי מלהשיג על דברי הקודמים, ואגב כך הוא מותח ביקורת על השוללים דרך זו:

ועל כן לא יפה עושים הרבה אברכים בזמנינו שמבזים ולועגים למי שחולק או מעיר על רב פלוני או אלמוני, באמרם כי א"א לחלוק עליהם שבדואי ידעו הכל, ואפי' הערת "אשתמיטתיה" אינם מוכנים לקבל ואילו היו משיבים על דברי המשיג ומיישבים דבר המושג אפי' בדוחק החרשתי. אבל

³² דברי הרב ע' יוסף כאן מתייחסים לתופעה מצערת, אשר לפיה מבקשים להשפיע על שינוי עמדת החכם וצדקת דרכו, בכך שמסיתים את ההמון כנגדו, כאשר דברים שכותב החכם, שמעיקרם הם מיועדים לצורבא מרבנן, היודע כיצד להבין את הדברים אל נכון ואיה מקומם להעריך כראוי, תחת זאת באים מבקרי מומים ומציגים את הדברים לפני ההמונים שלא על פי מסלולם הנכון, ומחמת כך החכם מוצא עצמו אל מול המון סוער ונוזעם, ונקלע למצב בו ירהב הנער בזקן, ומלעיבים ובוזים את דבריו". לאור זאת ניכרת ומובנת היטב התמרמרותו הכנה והאמתית של הרב ע' יוסף, אשר שלא בטובתו נאלץ לנצור את הדברים עד לימים אלו. לא למותר לציין, כי ממש כדברים אלו אירע במחלוקת הידועה בתימן על הקבלה. כאשר דברים שניתנו לעיון ובחינה לחכם, הלך זה והראה הדברים להמון, ומכך רעשה ורגזה הארץ כדלהלן: "ריש מילין אמר מר שאני פערתי פי לבזות חכמי ישראל והוצאתי עליהם מילין אשר לא כדת. חלילה לי לבזות שום אדם אפילו גוי כ"ש ישראל. ולא ידעתי מקום בדברי לזה שאתה טוען שיש בהם בזיון. ואם להקשות עליהם מדברי ולגלות מקום הסתירה אין בזה שום איסור וגם בתלמוד מקשים אפילו על גדולים מהם. מלחמות השם לר' יהיא אלקאפה, ירושלים תרצ"א, עמ' ג.

לדאבונינו אינם מעיינים כלל בתוכן ההערות רק צועקים בקולי קולות, ובאמת שאין זו דרכה של תורה וכו"ל.³³

יותר מכך, המחבר נאלץ לנקוט כלפי חכמים בדור זה לשון זהירה ומעודנת אף יותר מאשר כלפי הראשונים, ולהלן דבריו:

ומ"מ ימצא הקורא בספר זה שפעמים רבות השתמשתי בלשון של כבוד וזהירות יתירה לרבנים בדור שלפנינו ושבדורנו אנו, יותר מבלשון בו השמשתי כלפי רבנים שבדורות הקודמים, ובוודאי שלא התכוונתי ח"ו לומר שכבודם של גדולי הדור האחרון גדול בעיני יותר מכבודם של גדולי הדורות הקדומים, רק כוונתי לשכנע את הקורא שלא יחשדני שמזלזל אני ברב פלוני או אלמוני ולכן חלקתי על דבריו כמו שחושבים היום רבים לצערינו, ולכן גדלתי ופארתי את רבני הדור האחרון המוכרים לנו, לבל יהין איש לחשוב מחשבת און אשר לא צויתי ולא עלתה על ליבי.³⁴

עמדת הרב יוסף קאפח

לדעת הר"י קאפח, ניסוח הדברים הוא עניין אינדיבדואלי של הפוסק, והוא קשור לטבעו וסגנונו הייחודי של הפוסק. התייחסות זו אנו מוצאים בהקדמתו לספר המדע,³⁵ שבין השאר התייחסה לסגנונו הבוטה והחריף של הראב"ד בהשגותיו:

ואשר נראה לי כי מטרת הראב"ד בהשגותיו אינה לחלוק על הרמב"ם... ובהשגותיו לא הביע את דעתו שיטתו וסברתו דוקא. **אלא שטבעו של הראב"ד לומר את דבריו בחריפות וחרירותו וביטוי נגד רבנו, מאופקים הם מאוד לגבי חריפותו כלפי אחרים כגון הרז"ה ועוד.**

אם כן ניסוח חריף נעוץ בסגנון (=טבעו) של המחבר עצמו. לדעת הר"י קאפח, גדולתו בתורה ואף מעמדו של החכם³⁶ עשויים להוות תרומה מכרעת לעיצוב ההכרה העצמית של המחבר, ומכוח זה להשליך על סגנון הכתיבה. בהתייחסו לסגנון כתיבתו של הראב"ד-טעמים אלו מתקיימים בשלמות: **"כי עשיר מאוד היה האיש, וגדול מאוד בתורה, ומאות תלמידים מעריצים סבבוהו, וכל אלה גורמים חשובים להכרת ערך עצמו"**.

³³ שו"ת תפלה למשה חלק ראשון, מהדורה שנייה, בני ברק תשנ"ג, עמ' כג.

³⁴ שו"ת תפילה למשה, שם, שם.

³⁵ מכון מש"ה, קרית אונו תשמ"ד, עמ' כה.

³⁶ הכוונה למעמד כלכלי איתן, שבו החכם אינו תלוי בכספי הקהילה.

הר"י קאפח מדגים זאת על יסוד ההבדל הניכר בין סגנון השגות הראב"ד לבין סגנון הכתיבה של הגהות מימוניות. על אף ש**שמטרת** הראב"ד והגהות מימוניות היו דומות בהערותיהן, מכל מקום רב ההבדל בסגנון הבעתן:

ואותה המטרה של הראב"ד... היא גם מטרת ומגמת הגהות מימוניות, אלא שדבריהם נאמרו בעדון ובעדינות בשפה שונה וברוח אחרת. לא כמשיג אלא כמגיד אך המטרה אחת.³⁷

עניין זה הוא באשר ל**מניע** הכתיבה; ולעניין ההצדקה לניסוח מסוג זה-מוצאים אנו התייחסות לעניין בהסבר שיטתו של הרמב"ם. במאמרו "על דרכו ומשנתו של הרמב"ם"³⁸ עמד הר"י קאפח על דרכי הבעתו של הרמב"ם ועל ניסוחיו החריפים של הרמב"ם כלפי הגאונים ואף כנגד רבותיו. הר"י קאפח מציין, כי לשונות אלו שניתזו מקולמוסו של הרמב"ם, אינם מבטאים זלזול ופגיעה במישור האישי, וזאת מן הטעם העומד ביסוד הכתיבה, אשר בעיקרו מכוון כלפי עצם הדעה המושמעת ולא כלפי משמיע הדעה. לא דמות האומר עומדת, אלא הדעה הנאמרת היא שעוברת תחת שבט הביקורת, כדלהלן:

נראין הדברים, שדעת רבנו היא: שאפילו ביטויים חריפים ביותר לכאורה, נגד איזה סברא או פרוש אין בו שום זלזול נגד המחבר חלילה, ואין בחריפות אלא דחית הסברא או הפירוש בלבד.

לפי הסבר זה, אין צורך לתור אחר פרשנות דחוקה על מנת למצוא משמעות חיובית המסתתרת בין קפלי הביטויים החריפים. כשנעיין ניווכח לראות, כי ההסבר של הר"י קאפח יונק את חיותו ממשנתו של הרמב"ם עצמו, כמפורט לקמן: בהקדמה לשמונה פרקים הרמב"ם מציין, כי מבין המקורות שמהם דלה עקרונות ויסודות לתורת המידות שלו יש כאלה מהספרות הפילוסופית המופיעים בכתביהם של חכמים מאומות העולם. לאור גילוי זה, ראה הרמב"ם להטעים, מהו הצידוק להשתמש במקורות שאינם ממסורת ישראל. לדעת הרמב"ם, הכלל שצריך להנחות את העיון הוא: "**קבל האמת ממי שאמרו**";³⁹ כלומר, אין להתייחס ל**אומר**, אלא ל**נאמר**.⁴⁰ מכאן, שאין

³⁷ הקדמה לספר המדע, עמ' כו.

³⁸ "על דרכו ומשנתו של הרמב"ם", כתבים, כרך ב, עמ' 597-606, ושם הסב את תשומת הלב לדברי ה"שדה חמד", שאסף את כל המקורות בעניינים אלו. עם זאת עיקר דבריו של הר"י קאפח מתייחסים לאופן, שבו הרמב"ם נוקט לשון חריפה.

³⁹ ראה הקדמה למסכת אבות, פרק ראשון. דעה דומה השמיע הרמב"ם בסוף פרק יז בהלכות קדוש החודש: "...ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין

הדברים מכוונים כלפי **בעל הדעה עצמו**, אלא כלפי **הדעה** המושמעת. נקודה נוספת העשויה להבליט עניין זה מוצאת את ביטוייה בעובדה, שהרמב"ם דוחה דעה מסוימת בחריפות, ולאחר העיון מסתבר, שהרמב"ם עצמו דוחה דעה שהחזיק בה קודם לכן.⁴¹ לפיכך אין סביר להניח, כי הביטוי החריף מכוון לפגוע אישית בבעל הדעה, אלא כלפי הדעה. עם זאת, עצם הניסוח החריף מצביע על שתי נקודות:

א. על מידת השכנוע הפנימית של החכם בעמדתו.

ב. מאידך, את מידת אי הנכונות שהוא מייחס לעמדה שהוא דוחה, וכפי שמטעים הר"י קאפח:

אם כן ברור שכל הביטויים הללו לא באו ולא נאמרו מתוך זלזול חלילה בבעל הסברא, אלא נאמרו מתוך **דחף של צדקת רבנו באמתת דבריו, ואי נכונות הדברים שהוא תוקף אותם.**

אם כן, ככל שהדעה מוצקת והדעה שכנגד נראית **אבסורדית או שגויה**, בהתאם לכך עשוי הניסוח להיות תקיף וחזק יותר.

חשוב להבהיר: אין להסיק מכך, כי כל ניסוח חריף וכל דחייה המושמעת היא ערובה לצדקת הדברים ולאמתתם. לפעמים עצמת הביטוי עשויה לחשוף את ההפך, שהרי "**חוזק**

שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם האומות. שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתו בראיות שאין בהם דופי, אנו סומכים על זה האיש שאמרו או שלמדו על הראיה והטעם שנודע" (הדגשות שלי א"נ).

⁴⁰ ביטוי מליצי לעניין זה ניתן ע"י ר' שם טוב בן יוסף פלקירא בספר המעלות עמ' 11-12, ושם ציין: "ורבים מעמי הארץ אשר מחכמה ריקים ודלים יקשה מאוד בעיניהם כשיביא המחבר ראיה מדברי חכמי האומות. ודבריהם (=של חכמי האמות) בעיניהם דברים בטלים. ואומרים כי אין ראוי לקבלם ולא יזכרו ולא יפקדו. ולא יעלו על לב לעולם ולא יבינו אלה הפתאים חסרי הלב כי ראוי לקבל האמת מכל אדם אפילו שיהיה פחות ממנו או מעב אחר... ואין ראוי להביט אל האומר אלא על המאמר כמו שאמר החכם דע האמת ודע בעליה".

⁴¹ כך, למשל, בענין לשון הקודש אם היא אלוהית או הסכמית. בפרקי משה סבר הרמב"ם כי היא אלוהית, ברם במו"נ (ב:ל) דחה דעה זו וציין: "כי הלשונות הסכמים לא טבעיים כפי שכבר דמו זאת" ובלשון הערבית, מופיעה המילה 'ט'ן', שאת מובנה הבהיר הר"י קאפח: "ט'ן מחשבה בלתי נכונה דמיון" (מו"נ א:א). וכן בסוגיית חידוש העולם, כאשר דן בספרו פרקי משה בשיטת אריסטו, ציין כי הדעה של שיטת הקדמות גורסת כי העולם מתחייב כחיוב היום מעלית השמש או כחיוב הצל מן העומד (אגרות הרמב"ם מהדורת הר"י קאפח, ע"מ קסא. ולגבי טיב הדוגמאות הללו יעויין שם על אתר, בהע' 84 של הר"י קאפח). לעומת זאת במו"נ ב:כ, מסביר הרמב"ם כי אליבא דאריסטו קדמות העולם נגזרת **כחיוב המושכל מן השכל**. ואת הדוגמה של חיוב הצל מן העומד ועליית השמש הוא דוחה ומציין, כי דוגמה זו מובאת ע"י מי שאינו מבין את דברי אריסטו, והרי הרמב"ם בעצמו העלה דעה זו.

הביטוי הוא סימן לחולשת הטענה.⁴² לפיכך יש לבדוד בין עצם ניסוח הדברים החריף לבין מהות הטענה הנטענת, וכל ביטוי יילמד בהתאם לעניין וההשקפה העולים ממנו, כאשר הכלל המנחה בעניינים אלו הוא: **"שהסברא תמשך אחר המציאות"**.⁴³ הפנמתו של כלל זה ויישומו עולה מן הדברים הבאים.

בהתייחסו לפולמוס שהתחולל סביב ספר **"כתאב אלחקאיק"** (ספר האמתות),⁴⁴ מציין הר"י קאפח, כי **"חכמי צעדה מדברים בחריפות רבה נגד כל מי שאינו צועד בעקבותיהם"**.⁴⁵ לימים חושף הר"י קאפח, כי בתחילה סבור היה שהתנהגותם של חכמי צנעה הייתה חמורה ביותר, **"והיה נדמה לי כי הפריזו על המידה והעבירו עליו את הדרך"**.⁴⁶ בגילוי יושר אינטלקטואלי נדיר, מוסיף ומציין הר"י קאפח, כי **"אף היתה לי בסתר ליבי נטייה כל שהיא להאשימם"**,⁴⁷ אלא ששינוי בהערכה זו נבע עם מציאת חומר נוסף בעניין, ומכאן התבקשה מסקנה מחודשת לפיה: **"נראה שלא הפריזו הרבה, והדבר תלוי בנקודת התצפית שממנה מביטים על הספר ומתברו"**.

הנה כי כן עולה בבירור, כי בחינת הדברים צריכה להיות **בהתאם למציאות** ובהתאם ל**נקודת המבט והתצפית**. במילים אחרות, נקודות המוצא העיונית וההשקפתית מהוות גורם חשוב בטיב ההערכה וההתייחסות. כך, למשל, מי שהוא אמון על שבילי חשיבת הרמב"ם ומפנים את תורת שלילת התארים ושלילת ההגשמה של הרמב"ם על כל היקפה ומורכבותה, בוודאי שידחה בחריפות יתרה טקסט המשופע בביטויים שיש בהם מידה יתרה של הגשמה והתפעלות של ה'.⁴⁸ כך נהג הרמב"ם הלכה למעשה כאשר לא היסס לתקוף במשנה חריפות עמדות ודעות, שלטעמו פוגמות בעיקרון זה, אף שהיה מדובר בגדולים וטובים. סביר להניח, שבמה שקשור למשנת הרמב"ם, נקודת המוצא לעניין זה נובעת מעמדתו, ההתייחסות המחמירה או המקלה כלפי הדברים קשורה והדוקה בטיב חשיבות הנושא והעניין. כך, למשל, מציין הרמב"ם, כי טעות בענייני מושגי האל הינם חמורים ביותר, וזה מחמת שגב העניין:

⁴² דברי הר"י קאפח בשם ראשונים. הל' תשובה פ"ו, הערה כב, וסוף העמודה הימנית (עמ' תרלא).

⁴³ מו"נ א:עא, ושם: **"וכלל אני אומר לך כי הדבר כמו שאמר תאמסטיוס, אמר: אין המציאות נמשכת אחרי הסברות אלא הסברות הנכונות נמשכות אחר המציאות"**.

⁴⁴ נדפס בחלקו לראשונה בקובץ על יד, תשי"א. לאחר מכן פורסם בצירוף המקור הערבי למעלה משליש החומר בקובץ **"לראש יוסף"** (בעריכת י' טובי), הוצאת 'אפיקים', ירושלים תשנ"ה, עמ' 11-67, בשנת תשנ"ה התפרסם הספר כולו **"אפיקים" תל אביב**.

⁴⁵ לראש יוסף, עמ' 12.

⁴⁶ כתאב אלחקאיק, במבוא של הר"י קאפח.

⁴⁷ כתאב אלחקאיק, שם, שם.

⁴⁸ כמובן, הדברים עשויים להיות להפך, איש איש וחשקו ונטייתו ההשקפתית.

כי כל מה שהכסילות והכפירה קשורים בדבר גדול כלומר בני שיש לו מעלה נעלה במציאות, הם יותר חמורים מאשר כשהם קשורים במה שמעלתו למטה מזה.⁴⁹

ושם הדגיש הרמב"ם, שזו הסיבה שהתורה נקטה ביטויים חריפים וקשים כלפי עבודה זרה, ומשם מסיק הרמב"ם קל וחומר לעניין ההגשמה. על יסוד גישה זו נקל להבין את דברי הר"י קאפח בעניין ניסוחיו החריפים של ר' שמואל אלצה'רי כנגד הרב אביגדור עמיאל והרב בן ציון עוזיאל.⁵⁰ וכך מציין הר"י קאפח:

יש להעיר כי ההשגות על שני הרבנים הנ"ל כתובות בסגנון חריף למדי כראוי לאשר יש לו ריב עם הממסד הרבני הרשמי ונושאו. ואף גם זאת, חלק מן הדברים שנאמרו בספרי הרב עמיאל ואשר נגדן הגיב בחריפות, ובצדק הגיב בחריפות כי לפי המובאות שהביא ר"ש אלצה'רי בשמו נאמרו דברים קשים מנשוא.

והמעין בדברים יווכח לראות, כי דבריו של הרב עמיאל התייחסו לעניינים הקשורים למושגי האלוהות בו יחס לאל בחירה כבחירת האדם, ועוד עניינים שהאמון על מחשבת הרמב"ם לא ימצא מסילות בלבבו להסכים עמם. מכל מקום נגלה לפנינו, כי עמדתו של הר"י קאפח מושרשת במעבה משנתו של הרמב"ם, והיא משמשת עבורו אמת מידה לבחינת העניינים. עם זאת ראוי לתת את הדעת, שהיסודות שהוזכרו לעיל משתקפים אף כאן. לעיל ציינו את עניין מטרת הכתיבה וכן את נקודת התצפית, והנה כולם באו נקבצו כאן בדברי הר"י קאפח. נקודת התצפית כגורם משפיע עולה מטיב תפיסתו של ר"ש אלצה'רי את מושגי האלוהות, שבעיקרם יונקים את חיותם מהרמב"ם, ומכאן באה התגובה החריפה למה שנתפס כמחטיא מטרה זו, ולכן ראינו כי הר"י קאפח, אף שאינו תמים דעים עם ר"ש אלצה'רי בכל תפיסותיו והשקפותיו, מכל מקום לעצם הנושא הנוגע בתורת האלוהות הצדיק את הביקורת החריפה. באשר למטרת הכתיבה, גם נקודה זו מתבררת מדבריו של הר"י קאפח שבויכוח ההלכתי בין ר"ש אלצה'רי לרב בן ציון עוזיאל – סגנונו היה "חריף כראוי לאשר יש לו ריב עם הממסד הרבני הרשמי ונושאו". לא למותר לציין, כי אף הנקודה הראשונה שציינו לעיל, שטיב הניסוחים מושפע במידה רבה מה'טבע' והסגנון הייחודי של המחבר או החכם – משתקפת יפה אף היא בדבריו של הר"י קאפח אודות סגנון כתיבתו של ר"ש אלצה'רי: "הרה"ג שמואל לא ידע תורת רכוך העמדות והיה נוטה לקיטוב ולקיצוניות מעין 'יקוב הדין' את ההר ומשום כך לא היה יכול להשלים ולהתערב עם המוסדות הרבניים". זהו

⁴⁹ מו"נ א:לו.

⁵⁰ מדרש 'דברי שמואל', ירושלים תשמ"ב, דברים אחרים, עמ' ד.

באשר לטבע ולסגנון. אך לגבי האלמנט של ההכרה העצמית והגדלות התורנית אמר: **"כי הרה"ג שמואל ככל יהודי תימני בעל תורה באמת דבק היה במשנתו של הרמב"ם"**⁵¹ **בכל נימי נשמתו כפי תפישתו וכפי שהוא הבינה.**⁵²

בטרם נחתום דברינו, נסב את תשומת לב הקורא, כי הר"י קאפח ראה לציין גם את דברי התלמוד,⁵³ שם מובא: **"אמר רבא, האי צורבא מרבנן זרתח, אורייתא הוא דקא מרתחא ליה, שנאמר הלא כה דברי כאש"**; נקודה זו אף פוסקים אחרים התייחסו אליה, בבקשם להצדיק את עצם הניסוחים החריפים. דוגמה לכך אנו מוצאים בשו"ת "נועם וחובלים".⁵⁴ ר' ד' ויטאל פנה אל בעל "נועם וחובלים" ושטח לפניו את תרעומתו כלפי בעל שו"ת "בנימין זאב", אשר הטיח מילים קשות כלפי חמיו הרד"ך.⁵⁵ בין שלל ביטויי הגנאי שנקט כלפי הרד"ך, מצויים גם הדברים הבאים: **"דבריו בעלי מומין"**, **"טעה"**, **"צא מן המבוכה טרם יתפשט טעותך"**. על כך משיבו בעל "נועם וחובלים", שאין מקום לראות בכך עניין של פגיעה בכבוד הרד"ך, וטעמו עמו, שכן זו דרך החכמים בלשונם, ולכן יש ביטויים כגון אלו: **"אינם בזיון אצלי, שכך היא דרך המפלפלין והחולקין, ולא להבזות את מר חמיד נתכון בעצם ובראשונה,**⁵⁶ **רק להשביח את מיקחו, ואישתבוחי קא משתבח בנפשיה."**⁵⁷

⁵¹ דבר זה גם משקף את נקודת התצפית והמבט שנדונו כאן.

⁵² בכך הר"י קאפח מבקש לרמוז, שאינו תמים- דעים עם תפיסותיו והבנותיו את הרמב"ם.

⁵³ תענית ד ע"א.

⁵⁴ עמ' 83. ספר זה חיברו ר' אליהו קפשאלי, הידוע ומוכר מחיבורו **'סדר אליהו זוטא'**. לאחרונה יצא ספרו **'מאה שערים'** במהדורה החדשה, הודן בענייני כיבוד אב ואם. הספר **"זאבים טורפים את בנימין, והיא תשובת רבי אליהו קפשאלי הנקראת נועם וחובלים"** נכתב כתשובה לר' ד' ויטאל, אשר חיבר ספר בשם "הצלת הרועה מיד הזאב", ובו השגות נמרצות על ספר שו"ת **"בנימין זאב"** לר' בנימין ב"ר מתתיה. ר' ד' ויטאל ביקש למחות בספרו באופן נחרץ ותקוף על פגיעה קשה שפגע ר' בנימין ב"ר מתתיה ברד"ך, שהיה חמיו של ר' ד' ויטאל. את ספרו "הצלת הרועה מיד הזאב" שחילק לשניים, שלח לר' א' קפשאלי, כדי שיחווה דעתו ויצטרף למחאה על הפגיעה בכבוד הרד"ך. בתגובה לכך, חיבר ר' אליהו את ספרו "נועם וחובלים". אף ספר זה נחלק לשניים. חלק אחד נקרא "נועם", שלדעת מחברו, הטעם לכך הוא: **"היותי דובר שם הלצות נמרצות ונערצות ודברים נעימים וטובים בענין השלום"**; מנגד, חלקו השני נקרא **"חובלים"**, הואיל ו"בהיותי דובר שם כדמות מחבל ומבלבל ומשחית" (שם, עמ' 69). הספר יצא לאור על פי כתב יד יחיד בעולם על ידי מ' בניהו, תל אביב 1990. לספר מבוא רחב ומקיף על המחבר ושיטתו הייחודית בספרות הפולמוס ובספרות ההלכתית.

⁵⁵ ר' דוד הכהן מקורפו, אשר בינו לבין ר' בנימין ב"ר מתתיה, מחבר שו"ת **"בנימין זאב"**, היו פולמוסים גדולים וחריפים, אשר במהלכן לא חשכו איש מרעהו ביטויים, שהיד תכבד מלכתבם. כמו כן ר' בנימין ב"ר מתתיה התפלמס עם חכמים אחרים, ואף נחשד בזיוף תשובה, ובשל כך גם הוא נודה והוחרם. רקע רחב, מרתק ומאלף על סוגיות אלו כונסו בספרו של מ' בניהו, **'מבוא לספר בנימין זאב'**, הוצאת יד הרב ניסים, ירושלים תשמ"ט.

⁵⁶ כלומר, גם אם הביטויים נשמעים כפוגעים ומזלזלים, **הכוונה הראשונה** של כותב הדברים לא לשם כך באה.

⁵⁷ ככל הנראה, כוונתו לומר, שלעיתים הדרך לתת ביטוי לסברא ולטעמה הטוב, הנה ביטול סברא אחרת העומדת מנגד.

חימום התורה מביא את המדברים לידי כעס, כההיא דתענית: "האי צורבא מרבנן דרתח, אורייתא קא מרתחא ליה, שנאמר הלא כה דברי כאש", מסכם הר"י קאפח את הסוגיה בדברים הבאים:

אמור מעתה, דלדעת הרמב"ם, בטויים אשר לכאורה חריפים נגד סברת מישוהו, או פירוש, כגון אשתמטתיה, טעות אינו נכון, שבוש, לא דק, אין בהם כל מן הזלזול כנגד בעל הסברא. ומתיחת בקורת נגד ביטויים כאלה אינה אלא ננסות.⁵⁸

ככל הנראה, השימוש בביטוי "ננסות" נעשה כאן בשנינות, העשויה להיות מובנת לאור ההלכה הקובעת, כי: "הרואה את הננס מברך ברוך משנה הבריות",⁵⁹ וכוונת העניין להצביע על כך, כי התוהה ומתפלא על סגנון הכתיבה, בעצם הוא זה שראוי להתפלא עליו.⁶⁰

קשר תרבותי

נחתום את הדברים בעניין השיח והשיג שהתנהל בין הראב"ד לבין הרז"ה, אשר בפולמוס הלכתי חריף ונוקב ביניהם,⁶¹ פנה הרז"ה אל הראב"ד וקבל לפניו על דרכי ההתבטאות החריפים שלו כלפיו, וביקש ממנו לרכך את דרכי התגובה והביטוי:

ואתה החכם מה יתן לך ומה יוסיף לך כי תכתוב עלי מרורות ותשלחם לאוהביך הכובשים והמטמינים אותם. זה הגמול תחת שכבדתיך וששאתיך ואני בראשית דברי עשיתי עצמי כאחד מקטני תלמידך ואתה לקחת את הדברים כפשוטן וחרשת על גבי והארכת למעניתך והלא ידעת כי לשוני עט סופר כאחד מסופרי ארצך, ולמה אבלע ואשחית ואמחה שם הידיד מספרך אשר כתבת, ואני מחלה את פני בורא ניב שפתים שיברא לך ולנו לב טהור,

⁵⁸ לעיל, הע' 37.

⁵⁹ ברכות נח ע"ב. ועיין בהל' ברכות לרמב"ם, מהדורת הר"י קאפח, י טו, הע' כד (בדפוסים האחרים הלכה יב).

⁶⁰ לא למותר לציין, כי בעניין ניסוח זה ודברים שכתבנו בגירסה המוקדמת של מאמר זה, הואיל הרב י' קטן להעיר את ההערה הבאה: "הביטוי 'ננסות' בהקשר זה אמור לפגוע במותחי הביקורת – או למצוא חן בעיניהם? זהו ביטוי ענייני – או ביטוי פוגע? האם הכוונה שהם ננסים או שדעותיהם ננסיות?" חשוב לציין, כי דברי הר"י קאפח מכוונים כלפי מי שבעיקר דוחה דברי חכם פלוני או אלמוני, לא על בסיס עיון בשיטתו ובהתאם לכך משיג, אלא קובע את ההערה שלו בהתאם לסגנון הכתיבה, ומכך גוזר וקובע את היחס כלפי החכם. ללא ספק, גישה כגון זו אינה אלא קטנות מוחין, או בלשוננו של הר"י קאפח ננסות, כפי שהערנו בגוף הטקסט על משמעות המליצה.

⁶¹ על היבטיו השונים של הפולמוס ודיון מקיף בעניין מצוי בספרו של ישראל מאיר תא שמע, רבי ז' הלוי – בעל המאור ובני חוגו, ירושלים תשנ"ג, פרק שישי, ספרי הריבנות בין הראב"ד לבין רבי זרחיה הלוי, עמ' 126-149.

ויחדש בקרבנו רוח נכון לבחור לשון ערומים ושפה ברורה טהורה ונקייה להפליא עצה ולהגדיל תושיה.⁶²

על דבריו אלה מגיב הראב"ד בהתנצלות כי כלל וכלל לא הייתה בדבריו כל כוונת פגיעה או קנטור וזלזול וכל סגנונו אינו אלא ניסיון להתחקות אחר הסגנון הספרדי, בכך שבחר לנקוט לשון ובסגנון שהוא בהתאם לדרכי הסגנון של התרבות הספרדית: הנה חכמתי מרתיחתני ותבונתי לא מניחתני, והמשלתני ביורה רותחת מעלה עשן בחמתי ואש עברתי, וריח שמני הפכת לחלבנה, וכאלה רבות. אל אלהים יודע וישראל הוא ידע⁶³ אם באף אם בחמה, אם לריב אם למלחמה דברתי עד הנה, אל יושיעני היום הזה, אם לא מאשר ראיתיך בוחר במנהגי הספרדים שהם אוהבים זה לזה ובהוכחם על דבר תורה נראים כאויבים זה לזה, אמרתי גם אני אנסנו הילך בתורתם אם לא, ואכתוב אליך אגרת אהבים ואמרי עגבים ואמרי שעשועים להשתעשע עמך, וח"ו שלא היה בה דבר בזיון, ועד נאמן על כל אלה החכם אוהבינו כשלחי האגרת הראשונה על ידו הראיתיה לו ובקשתי ממנו לפייס ממך שלא יקשה בעיניך כל מה שתראה בה, כי אני רוצה להתנהג עמך על מנהג הספרדים, ואני יודע כי לא עבר ממצותי ולא שכחו, כל זה לא שוה לי ותכתב עליה בזיונות כי נחמסו עקביה ונגלו שוליה תחת אשר כבדתי את שלך ואשאנה על כתפי ואענדנה עטרות לי ואעדנה עדי.⁶⁴

בהמשך דבריו מוסיף הראב"ד להטעים כי גם בר פלוגתו נקט מילים בוטות וחריפות, ובכל זאת לא ראה בכך עניין, הואיל והוא הניח כי סגנון כתיבתו קשור בדפוסי התרבות הספרדית שאליה הוא משתייך, ולפיכך סבר לתומו, כי תגובה גם בסגנון זה היא חלק מהכיבוד ההדדי ולא חלילה מחמת נימת זלזול, כדלהלן:

עוד קראתני בתוכה ממשל משלים, ועשיתני כמשחקי קוביא ואוחזי העינים, וסדן הריחים יסוב על צירו כל היום ואינו הולך לא לפנים ולא לאחור, ועל כל אלה נאמן עלי הדין אם זותי מחבתך, ואם שנה לבבי מאהבתך מלא נימא, כי אמרתי דרכו לדבר כן על מנהג ספרד בחריצות הלשון, גם אני שניתי לפי דבריך כמעט חריצות.

אם כן דרכי הכתיבה הם בעצם פרי מאמץ לנקוט סגנון הכתיבה של תרבות של בן השית. בכך מגלה הראב"ד, כי בחירתו בדרך זו היא בעצם צורת גילוי כבוד כלפי בר הפלוגתא

⁶² ראב"ד תשובות ופסקים, סי' לח.

⁶³ על דבר הכתוב יהושע כב כב.

⁶⁴ שם, סי' לט.

המתאמץ לכתוב בהתאם לתרבותו. ייתכן, שעל רקע זה ניתן להבין גם את סגנון כתיבתו על הרמב"ם.

בהמשך מוסיף הראב"ד להטעים, כי גם ללא ההיזקקות לטיעון של סגנון תרבותי, אין בכל הדברים הללו דבר חריג, העשוי לבטא נימה של קנטור וזלזול, והסגנון גם הוא גם חלק מדרכי השיח והשיג של תלמידי חכמים, כפי שניתן למצוא לכך דוגמות רבות בתלמוד. הראב"ד הולך ומונה מספר דוגמות לעניין:

ומ"מ לא יצאתי מדברי רבותינו בשעה שהיו מצהיבים זה עם זה, שהרי רבא אמר לרב שימי מבלי לב, ולא נתכוון לבזותו, אלא שאמר לו מבלי כוונת הלב נאמר הדבר. וגדולה מזו אמר רב ששת על רב כמה פעמים כי ניים ושכיב אמרה רב לשמעתי, כלומר מבלי כוונת הלב ואלו היה מעיין היה חוזר בו, ואני כך אמרתי עליך כי מבלי כוונת הלב תעשה עמי מלחמה.

אם כן, סגנון הכתיבה הוא על דרך המליצה, ואין צורך לתפוס את הדברים על דרך הקנטור, ואולי מה שעשוי לבטא עניין זה הוא הכרזתו של הראב"ד, כי עמל רב הוא השקיע בעסק התורה, עד כי המאכלים שעל שולחנו הסריחו:

ואני כמה ישינות עוררתי מעיני וכמה מאכלות הסרחתי שלא אכלתי אותם על עסק התורה, וחלבי ודמי וכליות ולב שמתי אליה, על כן אל יחר בעיניך אם לא תשיגיני בכוונת הלב.

דברים אלו אינם דברי התרברבות והתפארות, ונראה לנו, כי הם מבטאים בעצם את חוסר העניין, שמוצא הראב"ד בהצדקות על עניין הביטויים, כי מהות כתיבתו אינה קשורה כלל לעניין פעוט זה, וכל יגיעו להבנת אמיתת התורה ולא לדרכי הסגנון והכתיבה. נוסף לכך, ייתכן שציון העמל הרב הזה ביגיעת התורה יכול גם להוות ביטוי לסגנון המשולב ומורגל בדרכי הכתיבה של חכמים מחמת רוב העיסוק והשקידה וההתמדה בתורה.

מחריפות למתינות מופלגת

המבוכה שמעוררת הכתיבה והסגנון החריף, הביאה למפנה שבו אט אט ישנה מגמה לנהל שיח ושיג בלשון עדינה ומאופקת ככל האפשר. פעמים החרדה מפני ניסוח חריף יוצרת מצב שבו ננקטים ביטויי ענווה מופלגים, אשר לא אחת הקורא תוהה, האם הדברים כמשמעם או שמא מדובר במטבע שחוקה של מליצה נבובה, ויש פעמים, שהקדמת מילות כבוד מופלגות משמשות הכנה לקראת דחיית הדברים. מבחינה זו העניין מזכיר את דבריו

של הינריך בל המציין, כי "האדיבות היא אחר הכל הצורה הבטוחה להבעת זלזול".⁶⁵ המחשה להסתייגות מדרך זו מובעת היטב בהתכתבות שבין החזון אי"ש לבין ר' אליעזר מנוח פלצינסקי,⁶⁶ ובחליפת מכתבים זו החזון אי"ש מסתייג מלשון בוטה כפי שהוא מסתייג גם ממליצות נבובות, ואלו דבריו:

רצוני להעיר דחובתנו ליזהר בלשונו בדברנו נגד רבותנו, וקשה הי' לי לשון כת"ר שיחי' ששימש במלת טעות⁶⁷ נגד הגאון מהרא"ז זצ"ל, ויש אפשרות לבאר הדברים בלשון נקיה ומכובדת כראוי לדבר בפני רבותינו, ולא עוד אלא שדורות הקודמים השתמשו בבקשת מחילה בעת שכתבו נגד החכם, מפני שכבוד רבם היה תקוע בלבבם, והיו מדברים ברתת ובזיע, לא כן אצלנו בקשת המחילה קובע את תקיפות הדעת שהשגתנו נכונה, ומאוד מאוד צריך התגברות בשעת השגה שלא ליהנות ממה שאינו צריך ליהנות, רק מגילוי התורה, ואם חובת הלב אין בידינו, אבל בלשונו בידינו ליזהר.⁶⁸

הנה כי כן בצד ההסתייגות מלשון בוטה, הרי שבדורות שלנו לפי גישתו של החזון אי"ש, הקדמת מילת מחילה וכיוצא בזה אינה אלא מילים בעלמא, מבלי שהכותב באמת ממלא

⁶⁵ הינריך בל, **ביליארד בתשע והצי** (תל אביב הוצאת זמורה) עמ' 186. הדברים צוטטו ממאמרו של יהושע ויסמן, **"כבוד השופט"**, משפטים יא, תשמ"א, עמ' 10.

⁶⁶ שימש כראש ישיבת בית אריה בירושלים, וחיבר ספר בשם "שלום יהודה" שבו חידושים וביאורים למסכת שבת ומועד. בספרו זה הובאה התכתבות בינו לבין החזון אי"ש בדינים הקשורים לעירוב.

⁶⁷ אם כי במקור הדברים הרב פלצינסקי לא ציין את המילה **טעות**, אך מן הדברים עולה כי לכך התכוון, שכן הוא כתב, כי לפי שיטת הריא"ז, מי שינהג בה, הרי זה מתחייב חטאת, ונמצא כי מבחינת מהות העניין מיוחסת לו טעות. זה עולה גם מדברי ההתנצלות שכתב הרב פלצינסקי לחזון אי"ש, ושם ציין, כי בעניין הנדון **"זרה"ר דאורייתא ובחטאת קאי, ומדברי הרא"ז זצ"ל משמע להתיר בכגון זה, שלום יהודה**, סימן לג, עמ' קה. אם כן ברור, כי הרב פלצינסקי לא כתב כלל מילת טעות, למרות שבתחילת התנצלותו התייחס כאילו אכן כתב מילת טעות. מכל מקום, המעיין במקורם של הדברים אינו מוצא ביטוי זה, ולכן נראה לומר, כי הקפדתו של החזון אי"ש הייתה לעצם העובדה שציין, כי הנהוג לפי שיטת הריא"ז הרי זה בחיוב חטאת. על רקע זה נקל להבין מדוע לא שש החזון אי"ש למצוא עניין וטעם טוב בכך שהקדים לפני דבריו את הביטוי במחילת כבודו, שכן מבחינת המהות מוצגת שיטתו של הריא"ז טעות במישור הדתי, ומכאן הערתו של החזון אי"ש.

⁶⁸ מקורם של הדברים מופיעים בספר **"שלום יהודה"**, סדר מועד, ירושלים תשל"ח, סימן לג, עמ' קה. אך הובאו גם באוסף המופיע בספר המחלוקת בהלכה חלק שני מקורות ופירושים, בעריכתם של חנינה בן מנחם, נתן הכט, שי עקביא וזונו, ירושלים תשס"ג. עמ' 142. ושם הובאה גם תשובתו של ר' אליעזר פלצינסקי לדברי החזון אי"ש. כמו כן דברי החזון אי"ש הנ"ל הובאו גם בתוך אוסף תשובות, שערך הרב גריינמן, המופיע בשם: **תשובות וכתבים מדרך החזון אי"ש**, תשנ"א, סימן קב, עמ' קח.

אחר מילות ההכנעה שבהן הוא משתמש, זאת מכיוון שבדרך כלל נוקטים לשון זו על מנת לתת ביטוי דווקא לדעה של הכותב שעשה שימוש באותם ביטויי הכנעה. נמצא שאין התאמה בין מילות הענווה לבין מה שבלב. ראינו כי דווקא ניסוחים מאופקים עשויים אף הם לעורר מבוכה ואי נחת.

חתימה

לגופו של עניין ייאמר, כי רשימה זו אינה אלא בבחינת טיפה מן הים, ולו רק כדי לעורר את תשומת הלב, כי סוגיה זו כבר עלתה על שולחנם של מלכים, והמסקנה המתבקשת כי יהיו הביטויים חריפים ככל שיהיו ותהיה נימת ההסתייגות ככל שתהיה, ברי כי דרכי מבע אלו לא היו הציר שלפיו נקבע יחס הכבוד כלפי החכם או לדחייתו, וכל שכן לגבי קבלת הדעה המובעת או דחייתה. אדרבא, דווקא במקום שיש שביקשו לבנות על בסיס ההתבטאות את היחס והכבוד כלפי החכם המשיג, משם התעוררה תמיהה על עצם התמיהה, ואף נתלווה לכך חשש שמא זה המשתומם על הניסוח החריף אינו בן בית בספרי חכמי התורה, ואשר מחמת כך תמה במקום שאין צריך לתמוה. העיון מראה בבירור, כי דרכי מבע אלו הם חלק בלתי נפרד מתהליך השקלא והטריא, והם ניתזים מהקולמוס באורח טבעי ככתיבה מליצית רגילה ושגורה בכתבי הקודש, ומבחינה זו אך טבעי הוא, כי החכם ישתמש מהאוצר של הביטויים בהם הוא עוסק תדיר, והם דברים הנכתבים לפום ריהטא, וכחותה על הגחלים וכמעין פליטת קולמוס.⁶⁹

⁶⁹ באופן זה התנצל הרב פלצינסקי על דברי החזון אי"ש בציינו כדברים האלה: "יקרים וערבים עלי תוכחת מגולה ואהבה מסותרת של מרן שליט"א... על שהשתמש במלת טעות נגד הרא"ז זצ"ל, אומנם היה זה אי זהירות בקולמוסי שהפליט ביטוי לא נכונה, אולם גלוי וידוע שלא התכוונתי בזה חו"ש לשום פגיעה ולקבוע תקיפת דעת נגדו זצ"ל ועפר אני תחת כפות רגליו, כי יודע אני ומכיר את ערכם של דורות הראשונים, ובהשקפה זו גדלוני מנעורי אם כי בעיקר הדבר לא הורגלתי איך להגיב במקרים כאלה, ותורה היא וללמוד אני צריך". שלום יהודה סי' לה, עמ' קה.